

Oud@Utrecht

Groot-Nederland • Vechtstreek • Vinex

100 jaar Oud-Utrecht

Het lustrumjaar werd in maart geopend met een bijzondere expositie over tien decennia geschiedenis van de stad, getekend door tien tekenaars van stripcollectief De Inktpot. Op 12 maart was de verjaardagsviering van Oud-Utrecht in het stadhuis. Het 'cadeau aan de stad' werd aangeboden aan locoburgemeester Eelco Eerenberg en aanwezige kinderen: een 'DOE-boek' over erfgoed voor alle basisschoolleerlingen in de bovenbouw.

De komende tijd trekt Oud-Utrecht de wijken en buurten in. In juni wordt het lustrum-themanummer van Tijdschrift Oud-Utrecht gepresenteerd over bijzondere leden uit heden en verleden. In het najaar volgen een symposium en de Nacht van de Utrechtse Geschiedenis. De afsluiting zal rond de presentatie van het Jaarboek zijn. Alle jubileumactiviteiten zijn te vinden op de website.

Detail door Albo Helm uit de expositie van stripcollectief De Inktpot.

Colofon

Tijdschrift Oud-Utrecht 96e jaargang nummer 2, april 2023 / ISSN 1380-7137. Uitgave van de Historische Vereniging Oud-Utrecht, verschijnt zes keer per jaar. **Redactie** Arjan den Boer (eindredactie), Lisette le Blanc, Elisabeth de Ligt, Marion van Oudheusden, Joyce Pennings, Bettina van Santen, Kaj van Vliet. **Redactieadres** redactie.tijdschrift@oud-utrecht.nl / Postbus 131, 3500 AC Utrecht. **Kopij** maximale omvang 2.500 woorden (inclusief noten en bronnen). Redactierichtlijnen: zie www.oud-utrecht.nl. **Publicatierchten** van afbeeldingen zijn naar beste intentie geregeld. Wie meent dat zijn of haar rechten niet zijn gerespecteerd wordt verzocht contact op te nemen. **Ontwerp** Jeroen Tirion BNO, Utrecht. **Druk** Drukkerij Roelofs BV, Enschede. **Verkooppunten** losse nummers à €4,95 (themanummers €7,95) via www.oud-utrecht.nl / webwinkel en bij Het Utrechts Archief (Hamburgerstraat 28), Centraal Museum (Agnietenstraat 3), Museum Catharijneconvent (Lange Nieuwstraat 38), Utrecht Toerisme (Domplein 9). Boekhandels: Broese (Oudegracht 112b), De Biltovense Boekhandel (Julianalaan 1) en bij Ako, Bruna, Primera en Readshop in stad en provincie Utrecht.

Historische vereniging Oud-Utrecht is opgericht in 1923 en wil de kennis van en belangstelling voor Utrechtse geschiedenis, archeologie en monumenten stimuleren en waken over het behoud van het lokale en regionale erfgoed. **Voorzitter** Dick de Jong. **Secretariaat** secretariaat@oud-utrecht.nl / Postbus 91, 3500 AB Utrecht. **Lidmaatschap** Contributie €42,50 per jaar (huisgenootlid €17,50 / jongeren tot 26 en U-pashouders €20,- / bedrijven €50,-). **Ledenadministratie** Aanmelden of opzeggen (voor 1 december) via ledenadministratie@oud-utrecht.nl / Zuiderstraat 18a, 3434 BH Nieuwegein. Bank: NL27 INGB 0000 575 520, Nieuwegein. **Website** www.oud-utrecht.nl / redactie.website@oud-utrecht.nl.

Omslag

Leidsche Rijn, subwijk Het Zand in 2007: Park Groot Zandveld met woontorens Het Zand in wording. Deze gebouwen zijn ontworpen door Architectenbureau Rudy Uytendaele.

ITSRAMON, WIKIMEDIA COMMONS

Agenda

12 april: Van Beeldenstorm tot Vredenburgs val
Lezing door Marlies van Leeuwen, *Bartholomeus Gasthuis*

14 april: Presentatie Het Utrechts straatnamenboek
Historisch café met Erik Tigelaar, *Bibliotheek Neude*

12 mei: Historisch Café: De Joodse Raad van Utrecht
Historisch café met Jim Terlingen, *Bibliotheek Neude*

31 mei: De Nieuwe Hollandse Waterlinie
Lezing door Ronald Hamberg, *Bartholomeus Gasthuis*

9 juni: Verdwenen horeca in Utrecht
Historisch café met Arjan den Boer en Ton van den Berg, *Bibliotheek Neude*

28 juni: De archeologen Holwerda en Van Giffen op het Domplein
Lezing door Leo Verhart, *Bartholomeus Gasthuis*

Voor alle tijden en aanmelding: www.oud-utrecht.nl/agenda.

21 mei: Grote Excursie kerkenkruis

In dit lustrumjaar voert de Grote Excursie voor leden van Oud-Utrecht door de stad zelf. Thema: het Utrechtse kerkenkruis en zijn immuniteiten. De Janskerk, Pieterskerk, Mariakerk en Paulusabdij zijn alle gelegen rond de Dom en de (verdwenen) Salvatorkerk. We beginnen bij Het Utrechts Archief met een uitgebreide inleiding en maken onder deskundige leiding een wandeling door de immuniteiten. Wat is er in het huidige stadsbeeld nog van terug te vinden?

Meer informatie en inschrijving via: www.oud-utrecht.nl

Inhoud

4
Arjan den Boer en Jim Terlingen
Raadskelder en Dietsche Taveerne

10
Ton van Schaik
Strijdbaar historicus Pieter Geyl

15
Gerda Oskam
25 jaar Leidsche Rijn

20
Floortje Tuinstra
De Vechtstreek tijdens het Rampjaar

23
Kim Cohen
Romeins kanaal in de Vecht?

26 Signalementen

De Raadskelder en Dietsche Taveerne in en rond de Tweede Wereldoorlog

In 1946 werd horecaman Cornelis Vriens gearresteerd wegens collaboratie. Zijn café-restaurants onder het stadhuis en aan het Oudkerkhof waren tijdens de bezetting levendige trefpunten geweest voor NSB'ers, WA-mannen, SS'ers, SD'ers en Wehrmachtsoldaten. Vriens had er goed aan verdiend, maar er waren ook getuigenissen dat hij informatie doorspeelde aan het verzet. Waarom hadden fascistische leden zich eigenlijk zo thuis gevoeld in de Raadskelder en Dietsche Taveerne?

Publicist **Arjan den Boer** is (mede)auteur van *Verdwenen horeca in Utrecht* (2022). Historisch onderzoeker **Jim Terlingen** publiceerde *De Joodse Raad van Utrecht* (2022).

In 1930 neemt het liberale gemeenteraadslid Anton van Vessem (1887-1966) - later een prominent NSB'er - het initiatief om de kelders onder het Utrechtse stadhuis te bestemmen als café-restaurant. Een exploitant wordt gevonden in Piet Hendrix

(1890-1947) van de Raadskelder in Den Bosch. Hij laat de kelders oud-Hollands inrichten en schilder Jan van Anrooy (1901-1988) voorziet de gewelven van wapenschilden en taferelen van de twaalf provincies (inclusief een 'Zuiderzeeprovincie'), het Beleg van de Vredenburg en portretten van Utrechtse en Bossche burgemeesters. Hendrix neemt als compagnon Cornelis Vriens (1899-1953) mee, die in Den Bosch een limonadefabriekje had. Binnen een jaar krijgt

Vriens onenigheid met Hendrix. Ondertussen maakt hij in de Raadskelder vrienden met vaste gasten Van Vessem en Carel Gerretson (1884-1958), hoogleraar Indologie en dichter onder het pseudoniem Geerten Gossaert. Deze heren zijn fervente aanhangers van de Dietsche of Groot-Nederlandse gedachte, die inhoudt dat Nederland, Vlaanderen en ook Zuid-Afrika 'herenigd' moeten worden. Van Vessems dochters heten zelfs Diets en Flandrina. Het Dietsche idee spreekt Cornelis Vriens aan; zijn vader heeft enige tijd in Zuid-Afrika gewoond en zijn café in Loenen aan de Vecht Pretoria genoemd. Daar is Cornelis opgegroeid.

Doopvaders der Dietsche

Vriens stopt bij de Raadskelder en begint met hulp van Van Vessem en Gerretson een eigen zaak aan het Oudkerkhof 31. Heineken zorgt voor financiering. Als naam kiest Vriens voor Dietsche Taveerne, zowel een politiek statement als een thema voor de aankleding. Interieurontwerper Anton Hamaker (1889-1980) verzorgt de inrichting in Hollandse Renaissance-stijl. In glas-in-lood

< Lijfwachten van Mussert vierten in de Dietsche Taveerne dat ze het WA-sportinsigne hebben behaald, oktober 1941.

FOTODIENST DER NSB, NIOD

> De Dietsche Taveerne begon op Oudkerkhof 31, in 1943 werd Oudkerkhof 29 (rechts) erbij getrokken. Tegenwoordig is daar Loetje gevestigd. HET UTRECHTS ARCHIEF

▼ Opening van de Raadskelder door burgemeester Fockema Andreae, maart 1930. Vooraan met baardje Anton van Vessem. VEREENIGDE FOTOBUREAUX, HET UTRECHTS ARCHIEF

en op de kap van de grote schouw schildert Piet Koppens (1905-1977) de wapens van Holland, Vlaanderen en Zuid-Afrika: drie leeuwen op een rij. Bij opening op 6 maart 1931 is de Vlaamse dichter en activist René De Clercq hoofdgast. Hij is in 1920 naar Nederland gevlucht vanwege zijn terdoodveroordeling wegens collaboratie tijdens de Eerste Wereldoorlog. De 'doopvaders der Dietsche', sympathiserende prominenten zoals Van Vessem, Gerretson, rector magnificus De Savornin Lohman en CBS-directeur Verrijn Stuart, ondertekenen een oorkonde. Verder zijn er 'vertegenwoordigers van vrijwel alle unies, bonden en verenigingen, die zich met de stamverwantschap Nederland-Vlaanderen en Zuid-Afrika onledig houden'. De Vlaamsch-Hollandsche Vereniging van Marcel Minnaert en het Dietsch Studentenverbond gaan hun bijeenkomsten in de Dietsche houden, zoals Guldensporenslagherdenkingen en Dietsche Landdagen. Ook Anton Mussert behoort tot de officiële gasten bij de opening van de Dietsche Taveerne. Enkele maanden later richt hij de

NSB op, met Groot-Nederland als een van de programmapunten. Cornelis Vriens meldt zich al snel aan als lid. Maar als de aartsbisschop in 1935 het NSB-lidmaatschap verbiedt voor katholieken, zegt Vriens weer

op. Hij blijft de Beweging echter als geheim lid financieel ondersteunen. In Amsterdam opent in 1935 ook een 'Dietsche Taveerne', die zich expliciet afficheert als 'het Trefpunt der NSB'ers'. Dat doet Vriens in Utrecht niet. Het grote publiek ervaart de Dietsche niet als een politiek centrum, maar als plek om goed en gezellig te eten en drinken. Aan de oud-Hollandse sfeer draagt een exotische component bij: Indische rijsttafels. Folders en advertenties geven een 'kijkje in de keuken' met 'inlandsch personeel' en 'kokkie, bezig in zijn "atelier"'. Voor Vriens en zijn medestanders hoort Nederlands-Indië als kolonie onlosmakelijk bij Groot-Nederland. Zo is Gerretson verbonden aan de conservatief-koloniale 'Oliefaculteit' van de Utrechtse universiteit en zal hij zich altijd blijven verzetten tegen de Indonesische onafhankelijkheid. Als zijn vroegere compagnon Hendrix in 1937 stopt, neemt Vriens de exploitatie van de Raadskelder over. Hij leidt en promoot de twee zaken nu gezamenlijk. In reclameteksten laat Vriens soms zijn politiek idealisme doorschemeren: 'Gedachten van trouw aan Nederlandsche deugd, aan de schoone "Dietsche Tale", van liefde voor den vrede, maar ook van moed in den strijd voor recht, vrijheid en alles wat de Nederlander lief is.'

Duitse bezetting

De Duitse inval van mei 1940 is voor veel aanhangers van de Dietsche gedachte een bittere pil. Groot-Nederland is immers niet het Groot-Germaanse Rijk. Sommigen schikken zich in de 'nieuwe Europese orde', anderen zeggen hun NSB-lidmaatschap op of hebben dat al gedaan. Gerritson is nooit lid geweest. Binnen de NSB bestaan al langer spanningen tussen de Dietsche en de Groot-Germaanse richting van Henk Feldmeijer, leider van de jongerenbeweging. Mussert blijft in Groot-Nederland geloven, maar onder een Duitse paraplu. Van Vessem trekt zich na de inval terug uit de politiek; wel blijft hij de NSB juridisch adviseren. Cornelis Vriens is ideologisch in verwarring, maar zakelijk stelt hij zich op als een opportunist.

Kort na de capitulatie komt de Duitse kelner Karl Reichmann, die sinds 1939 bij de Dietsche werkt, de zaak binnen in een uniform van de NSDAP, de Nationaalsocialistische Duitse Arbeiderspartij. 'Ik was eerst 70 procent Hollander, maar nu ben ik 70 procent Duitser', zegt hij tegen zijn collega's. Zaalchef Peter Pennin, al jaren NSB-lid, doet zijn partijspeld op en op de leestafel verschijnen steeds meer Duitse kranten en tijdschriften en NSB-periodieken. De Dietsche Taveerne en de Raadskelder hebben vanaf dan grote aantrekkingskracht op Duitsers: leden van de Sicherheitsdienst (SD) van de Maliebaan, officieren uit de legerleiding van de Wehrmacht en de Waffen-SS, mensen van het Ortskommandantur, militairen van de Kriegsmarine-opleidingen. Als de hoogste

vertegenwoordiger in Nederland, rijkscommissaris Seyss-Inquart, in de Dietsche de drie geschilderde wapens op de schouw ziet, zegt hij dubbelzinnig: 'Ja, das war einmal'. Vanaf 12 uur 's middags zit het restaurant dagelijks vol. Na spertijd wordt er vaak nog gedronken en gefeest tot in de vroege uren. Ook de beruchte jodenjagers van de Utrechtse politie drinken zich er een stuk in de kraag. Loe de Jong beschrijft hoe in april 1941 een handgemeen tussen WA'ers, knokploegleden van de NSB, in de Dietsche bijna uit de hand loopt. Net op tijd wordt een van hen ontwapend. 'Er stonden op dat moment beneden zes prostituees te wachten die naar boven wilden gaan.' In de Raadskelder komen veel Duitsers, al dan niet 'in gezelschap van "Dames"'. Ze voelen zich er thuis tijdens speciaal georganiseerde 'Rhein-Donau avonden' met wijn en muziek. Cornelis Vriens verzorgt ook catering op locatie. Een opmerkelijke klus is op 10 juni 1941 een diner in Paushuizen. Na afloop van de begrafenis van de Duitse ex-Keizer Wilhelm II ontvangt de Utrechtse commissaris der provincie Frederik Ernst Müller daar de Duitse SS-leider Heinrich Himmler, een vertrouweling van Adolf Hitler. Vriens regelt met hulp van zijn Duitse en NSB-vrienden bij het Centraal Distributiekantoor voortdurend ontheffingen en extra toewijzingen voor drank en voedsel. De zaken gaan uitermate goed.

Spion voor het verzet?

In april 1941 spreekt Vriens zijn joodse accountant Jacob Fortuin (1894-1960). Omdat Fortuin 'gemengd gehuwd' is, zal

hij ongeschonden door de oorlog komen. Vriens beklagt zich bij Fortuin over de verharde sfeer die Duitsers en NSB'ers veroorzaken. Nadat jonge leden zich misdragen in de Dietsche, schrijft Vriens aan de NSB dat hij 'op geen enkele manier nog langer Uw Beweging wensch[t] te steunen'. De Raadskelder wordt in maart 1941 bezocht door rellende WA'ers. Ze rukken bij gasten hun insignes af, beginnen 'als wilde beesten' op hen in te slaan en er wordt met een revolver geschoten. 'Een dergelijk optreden is menschonterend te noemen en ontrend

GAFÉ-RESTAURANT

Raedselder

Utrecht
Holland

Allen denghenen, die desen sullen sien ofte lesen, saluyt

19 .

HOLL. en INDIËCH RESTAURANT

Dietsche Taveerne

- ▲ Briefhoofd van de Raedselder en de Dietsche Taveerne, circa 1943. [NATIONAAL ARCHIEF](#)
- ▼ Binnenlandse Strijdkrachten opgesteld voor de Dietsche Taveerne, 7 mei 1945. [FOTODIENST SCHIPPER, HET UTRECHTS ARCHIEF](#)
- Interieur van Oudkerkhof 29, verbouwd tijdens de Tweede Wereldoorlog, zoals dit in 1990 nog deels bewaard was. [HET UTRECHTS ARCHIEF](#)
- Opening Chez Madame Benelux in *Utrechtsch Nieuwsblad*, 6 september 1949. Midden bovenaan wellicht Cornelis Vriens. [HET UTRECHTS ARCHIEF](#)

wist niets van zijn dubbelrol. Onverwacht gevolg van dit overleg is dat er vanaf januari 1945 in zijn bovenwoning op Oudkerkhof 31 een commando zit van de Binnenlandse Strijdkrachten (BS), de in september 1944 ontstane bundeling van verzetsgroepen. In de ruimte boven de Dietsche plaatsen de BS een telefoon, een zendtoestel en een ontvangapparaat. De leider van dit commando is de jurist Willem Nagel, later als schrijver bekend onder zijn verzetsnaam J.B. Charles. De BS'ers moeten door de

Dietsche Taveerne heen als ze naar boven willen. 'Portier Kuizinga heeft een keer een van de koeriers geholpen met het naar buiten dragen van een pakket met stenguns', aldus Vriens.

Op maandag 7 mei 1945, de bevrijdingsdag van Utrecht, trekt een groep BS'ers naar het Oudkerkhof. 'Hebben jullie de sleutel niet meer?', vraagt Vriens. Die dag is de Dietsche een arrestatielokaal voor NSB'ers. Buiten Vriens om wordt de Dietsche vervolgens een kantine van de Binnenlandse Strijdkrachten. 's Avonds is er muziek en komen BS'ers er dansen - net zoals in de jaren daarvoor hun tegenstanders.

Twee dagen na de bevrijding komt Henriëtte ('Heintje') Davids aan de arm van haar man de Dietsche binnen. De joods-Rotterdamse zangeres zat ondergedoken op het AZU-terrein aan de Catharijnesingel. Het publiek smeekt haar om op te treden. Dat gebeurt de volgende avond. Onder piano-begeleiding van Johan de Molenaar, de directeur van het Utrechts Stedelijk Orkest, zingt ze - in onderduikkleding - haar succesnummers 'Loop je een meisje achterna', 'Piet, m'n enige Piet' en 'Draaien'.

Op 4 juli krijgt Vriens de Dietsche Taveerne terug van de BS na een brand. Drie maanden later, in oktober 1945, ontvangt de zaak weer reguliere klanten. De Raedselder is dan al weer enige tijd open op grond van een politieke-betrouwbaarheidsverklaring over Vriens.

Arrestatie en veroordeling

Vriens staat direct na de bevrijding op arrestatielijsten van de Binnenlandse Strijdkrachten, maar Fortuin en anderen voorkomen dat hij wordt opgepakt. 'Mensen uit de illegaliteit deelden ons mee dat hij in contact met de bezetter slechts een rol speelde', schrijft Pieter van Barneveld, hoofd van de Utrechtse Politieke Opsporingsdienst (POD), aan de op zijn post teruggekeerde burgemeester Gerhard ter Pelkwijk. Half december krijgt Vriens zelfs een penning van de Utrechtse verzetsgroep Packard Irene 'als uiting van onze dankbaarheid voor uw trouw, plichtsbetrachting en opofferingsgezindheid'. Dit neemt de twijfel bij Ter Pelkwijk niet weg. 'U weet hoe twijfelachtig in brede kring gedacht wordt over C.G. Vriens', schrijft hij aan Van Barneveld. Op dat moment is de POD echter al een onderzoek gestart. Ze ontdekken de naam van Vriens op een lijst met NSB-caféhouders die extra drank en voedingsmiddelen kregen.

Op 15 april 1946 geeft de officier-fiscaal van het Utrechtse bijzondere gerechtshof het bevel om Vriens aan te houden. Dat gebeurt in Valkenburg aan de Geul, waar hij met zijn gezin zijn huwelijksdag viert. Vriens komt vast te zitten in Bewarings- en Verblijfskamp Laan 1914, het voormalige Kamp Amersfoort. Een klein halfjaar later wordt hij op vrije voeten gesteld. In maart 1947 volgt de uitspraak van het Tribunaal in Amersfoort. Vriens wordt veroordeeld tot de interneringsperiode die hij al heeft vastgezeten. Verder moet hij 50.000 gulden betalen en het pand Oudkerkhof 29 zal hem worden afgenomen.

Het Tribunaal rekent hem zwaar aan dat hij financieel voordeel heeft genoten van zijn contacten met de bezetter. Wat ook telt is de kameraadsbrief die hij aan

NSB-burgemeester Van Ravenswaay schreef om te komen tot de aankoop van Oudkerkhof 29. Ook zijn financiële steun aan Duitse instellingen komt voor in het rijtje argumenten, evenals het feit dat er in zijn zaken inzamelingsbussen stonden voor de Winterhulp en de Nederlandse Frontzorg. Vriens komt er uiteindelijk goed vanaf. Op 19 augustus 1948 draait de kantonrechter van het Amersfoortse Tribunaal de verbeurdverklaring van Oudkerkhof 29 terug. De rechter reageert hiermee op het argument van Vriens' advocaat dat zijn cliënt door de vele belastingaanslagen (in totaal bijna 127.000 gulden) een negatief vermogen zou hebben. De rest van de eerdere uitspraak, de internering en de boete, blijft staan. Na deze uitspraak krijgt Cornelis Vriens het beheer over zijn bedrijven terug van het Nederlands Beheersinstituut, dat sinds mei 1946 de zaken draaiende houdt. Aan de Raedselder, die verlies lijdt, komt al snel een einde.

Chez Madame Benelux

In september 1949 opent de nieuwe burgemeester Coen de Ranitz in het betwiste pand op Oudkerkhof 29 een tijdelijk restaurant onder de opvallende naam Chez Madame Benelux. De 'gemetamorfoseerde Dietsche

Taveerne', zoals het *UN* schrijft, is een initiatief ter gelegenheid van de najaarsbeurs in de Jaarbeurs. Personeel in Belgische, Nederlandse en Luxemburgse klederdracht serveert er gerechten en dranken uit de

Benelux-landen. Voor Vriens, die enthousiast meewerkt, is de op handen zijnde unie een alternatief voor de Dietsche gedachte. Eén Groot-Nederland gaat er niet komen, maar wel economische en culturele samenwerking met de zuiderburen.

Vriens besluit om Chez Madame Benelux permanent te maken. Hij adverteert met 'Hollands- en Indisch Restaurant - ruime keuze in bijzondere Benelux-schotels'. In 1951 organiseert hij bovendien een ceremoniële vlaghijsing aan zijn gevel als 'fier symbool van de levenswil onzer kleine volkeren'. Op de vlag staan de rood-wit-blauwe kleuren van Nederland en Luxemburg gecombineerd met 'de goudgele fiere Belgische leeuw' - dezelfde leeuw die sinds 1931 binnen op de schouw staat. De ondertekening van het uiteindelijke Benelux-verdrag in 1958 maakt Vriens niet mee. Hij wordt ziek en overlijdt eind 1953 op 54-jarige leeftijd. Het *Utrechtsch Nieuwsblad* vermeldt in een bericht zijn horeca-verdiensten, zonder in te gaan op de oorlogsperiode en zijn veroordeling. Latere eigenaren gebruiken de naam Dietsche (Taveerne) nog argeloos tot 1990.

Bronnen en literatuur

- Nationaal Archief, 2.09.09 Centraal Archief van de Bijzondere Rechtspleging (CABR), 1945-1952: Tribunaal Utrecht, inv.nrs. 57360, 97298 en 98230.
- Nationaal Archief, 2.09.16.15 Archief van het Nederlands Beheersinstituut, beheersdossiers: inv.nr. 192356 Vriens, C.G., Utrecht.
- Loe de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* Deel 6: Juli '42-mei '43 1e band (Den Haag 1975) p. 405.
- Arjan den Boer en Ton van den Berg, *Verdwenen horeca in Utrecht* (Utrecht 2022) p. 120-123.
- Henriëtte Davids, *Mijn levenslied* (Gouda 1948).
- Catharina Gosewits, *Een licht geval*, (Amsterdam 1980).
- Krantenberichten via hetutrechtsarchief.nl en delpher.nl

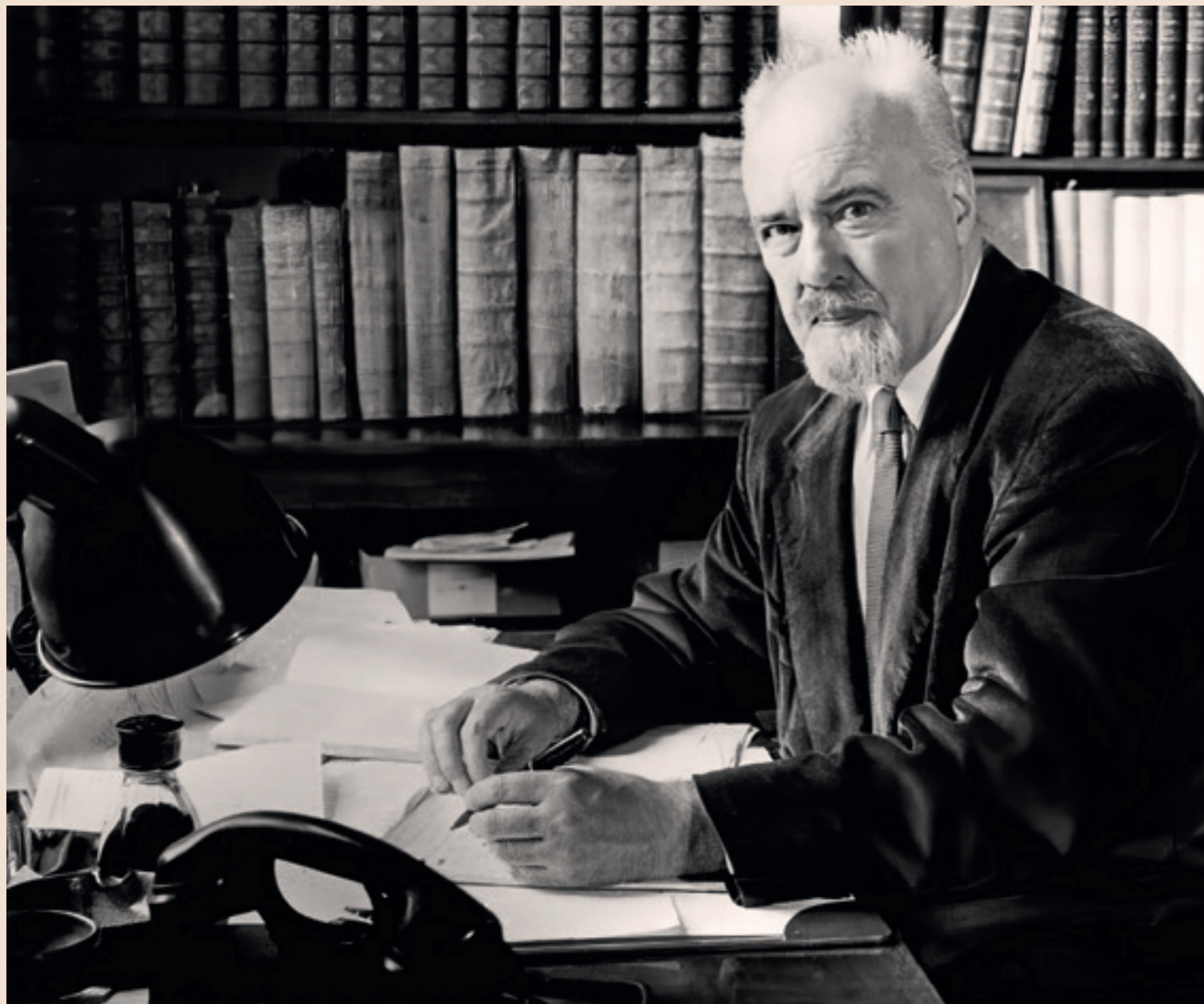
„CHEZ MADAME BENELUX”

„Aan eettafel zijn wel meer belangrijke zaken beslist”

Burgemeester de Ranitz opent gemetamorfoseerde „Dietsche Taveerne”

Het zal U wellicht verwonderen, mijne heren uit België en Luxemburg, dat wij hier een Benelux-restaurant hebben op een kerkhof (Oudkerkhof), ja op een ander ('t

In „Chez Madame Benelux” zijn — door middel van een speciale deviatie-regeling — tal van gerechten en dranken verkrijgbaar uit de landen van de Be-Ne-Lux en personeel in Belgische, Nederlandse en Luxemburgse klederdracht zal u bedienen. Burgemeester de Ranitz (r.) en zijn vrouw temidden van de speciale serveersters. Ook de heer Wiibreninck van V.V.V. (l.) bestudeert met aandacht de overheerlijke gerechten. (Foto U.N. - Hofland).

Pieter Geyl (1887-1966)

De kernthema's van een strijdbare historicus

Pieter Geyl, hoogleraar Nieuwe Geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Utrecht, was geen historicus in een ivoren toren, maar een die zich mengde in de discussies van zijn tijd. Geschiedenis en politiek hadden elkaar iets te bieden, vond hij. De eenheid van de 'Nederlandse Stam', de aanvaringen tussen Orangisten en Staatsgezinden en de overmoed van historische systeembouwers als Jan Romein en Arnold Toynbee waren de drie grote thema's waarover hij zich met verve liet horen.

Ton H.M. van Schaik is historicus, publicist en oud-redacteur van dit tijdschrift.

Een adjectief dat Geyl in zijn vele boekbesprekingen graag gebruikte, was 'pakkend'. Hij kon van alles op een auteur tegen hebben, maar als hij hem geboeid en met plezier las, liet hij dat eerlijk weten. Vader Cats was langdradig en een zedenmeester, maar hij schreef wel 'pakkend' over het dagelijks leven in de 17e eeuw. Stendhal wees hij af, maar hij vond zijn verhalen toch pakkend, wat niet gold voor Proust: bij hem was het 'niet zo dat hij mij pakt.' Ook Geyl zelf, met zijn leerschool in de journalistiek, schreef pakkend. Je leest hem nog steeds makkelijk, al is hij soms drammerig en doet zijn taalgebruik hier en daar archaisch aan. Geyl was ook een ijdeluit en egotist, die van mening was dat de loftuigen, eredocoratoraten en onderscheidingen in zijn latere jaren hem zonder meer toekwamen. In zijn postuum verschenen memoires - met de typerend egocentrische titel

▲ Pieter Geyl als student in Leiden omstreeks 1910.

REGIONAAL ARCHIEF DORDRECHT

< Pieter Geyl op latere leeftijd aan zijn bureau. DE ARBEIDERSPERS

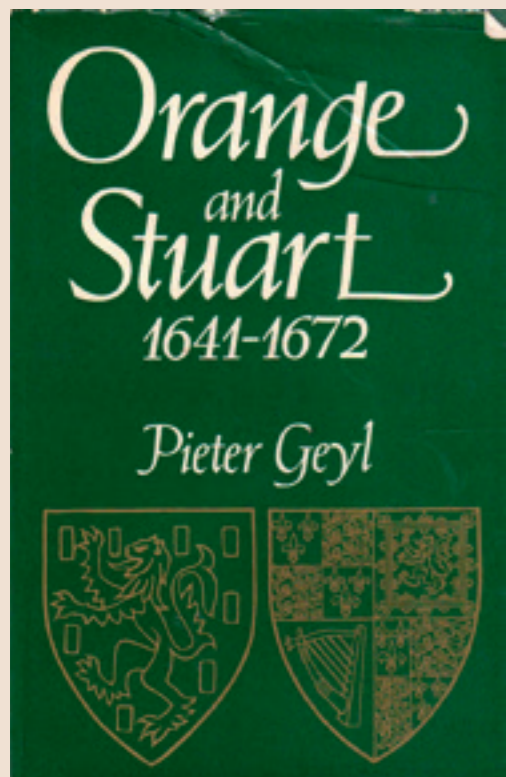
▼ Programmaboekje IJzerbedevaart 1962 met als programmapunt 3: 'Groet uit Noord-Nederland' door Pieter Geyl. >DEHANDS.BE

Ik die zo weinig in mijn verleden leef - vertelt Geyl openhartig over de vele vrouwen die hij pakte (dat is werkelijk het goede woord) en die hij on hoffelijk en soms ronduit onbeschoft weer liet vallen.¹ Hij schrijft erover met argeloos egocentrisme, zonder ook maar het begin van een bedenking achteraf. Het heeft Geyl voor veel bewonderaars van zijn voetstuk gestoten, en waar ze om zijn ijdeluiterij en zelfingenomenheid nog glimlachten, konden ze de Casanova-passages in zijn autobiografie moeilijker verteren. Zijn betekenis als historicus bleef overigens onaangetast, al riepen zijn stellingnames ook weerstanden op, als ze al niet in vergetelheid raakten. Op het Utrechtse Instituut voor Geschiedenis was hij onbetwist 'de meester' aan wie men zich spiegelde en op wie men meer of minder kon gelijken.

Geografisch toeval

Het voornaamste thema dat Geyl vanaf zijn jeugd tot aan zijn oude dag heeft beziggehouden, is dat van de verhouding tussen de noordelijke en zuidelijke Nederlanden, de historische en politieke problematiek van wat hij noemde 'De Nederlandse Stam'.² Al in 1908 had hij Henri Pirenne's *Histoire de Belgique* gekocht en kritische kanttekeningen gemaakt bij de 'Belgicistische' opvattingen waarmee de Waalse Pirenne zijn Vlaamse studenten in Gent een anti-Nederlandse houding opdrong. Door gerenommeerde Nederlandse historici die Geyl voorgingen - Robert Fruin, Willem Kernkamp, Herman Colenbrander - werd Pirenne kritiekloos bewonderd, terwijl zij hun eigen Noord-Nederland als een voorbestemde protestantse natie zagen, in alles tegengesteld aan het van nature katholieke zuiden.

< Omslag van de Engelse editie van *Oranje en Stuart*, London 1969. [AMAZON](#)

< Willem II (14 jaar) met zijn bruid Mary Stuart (9 jaar) door Anthony van Dyck, 1641. Een reproductie van dit schilderij hing in het Instituut voor Geschiedenis aan de Kromme Nieuwegracht. [RIJKSMUSEUM, AMSTERDAM](#)

✓ Het Instituut voor Geschiedenis van de Rijksuniversiteit Utrecht was gevestigd aan de Kromme Nieuwegracht 20. [F.J. LEM, HET UTRECHTS ARCHIEF](#)

> Pieter Geyl na toekenning van een eredoctoraat aan Harvard University in 1959. Rechtsachter John F. Kennedy. [REGIONAAL ARCHIEF DORDRECHT](#)

△ De marxistische historicus Jan Romein, hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam, geportretteerd door Johan Jacob Voskuil, 1957. [RIJKSMUSEUM, AMSTERDAM](#)

Er was nu eenmaal een diepgeworteld verschil tussen Noord en Zuid, dat uiteindelijk geresulteerd had in twee afzonderlijke naties: Nederland en België.

Pieter Geyl zou in zijn *Geschiedenis van de Nederlandse Stam* (1930 e.v.) een geheel andere stelling betrekken. Zijn these komt erop neer dat de scheiding tussen de noordelijke en de zuidelijke Nederlanden, zoals die zich in de 16e eeuw had voltrokken, niet kan worden toegeschreven aan een verschil in volkskarakter, maar aan geografische factoren. De grote rivieren die Noord-Nederland doorsnijden, hadden de Spaanse troepen onder bevel van de hertog van Parma in hun opmars gestuit, zodat zij boven de rivieren de opstand niet hadden kunnen onderdrukken. De zuidelijke Nederlanden hadden ze wél weten te veroveren, zodat er op den duur twee naties ontstonden: het katholiek gebleven

België en het zelfstandige, geprotestantiseerde Nederland. Deze Groot-Nederlandse visie, gebaseerd op het strategisch toeval, ondergroef de predestinatie van twee naties waar historici in zowel Nederland als België op finalistische wijze naar hadden 'toegeschreven'. Geyl zag het hele Nederlandse taalgebied als een culturele eenheid, en herstel van die 'Dietse' eenheid - ten koste van de Belgische staat - als een mogelijkheid en ook als een politieke wenselijkheid. Zijn keuze had dus politieke implicaties, of misschien was de politieke keuze wel aan het historisch inzicht voorafgegaan. Geyl werd een hartstochtelijk aanhanger van de Vlaamse Beweging, die zich verzette tegen de culturele en maatschappelijke overheersing van de Franse taal in het Nederlandstalige deel van België. Zonder dat hij in de val van het fascisme liep, hield Geyl zich levenslang met de emancipatiestrijd van Vlaanderen

bezig. Al in 1911 woonde hij een Vlaams studentencongres in Gent bij, en nog in 1962 sprak hij op de Ilzerbedevaart in Diksmuide. Geyl verbond dat politieke activisme bewust met zijn geschiedbeoefening en vond dat het een nauw aan het ander gelieerd was. Die band bracht voor beide voordelen mee: de politiek won ermee aan diepte, de geschiedenis aan realiteitszin. Uiteindelijk zou in de emancipatiestrijd voor Vlaanderen meer bereikt worden dan Geyl bij leven ooit had durven dromen. België is na een aantal staatsvormingen vanaf 1993 een federale staat met een eigen Vlaams parlement en een dito regering met veel autonomie. Geyl was op dit punt zijn tijd vooruit. Zijn ideeën over de Nederlandse stam waren destijds nieuw en zijn sindsdien in de vergetelheid geraakt. Blijft staan wat Louis Rogier heeft geponeerd in de herdenking van zijn Utrechtse collega in de Academie van Wetenschappen: er is een vaderlands geschiedbeeld van voor Geyl en een *na* hem.³ Dat kan niet van veel historici worden gezegd.

Regenten tegenover Oranje

De enige keer dat ik Pieter Geyl zelf heb horen spreken - toen ik aan mijn geschiedenisstudie begon, was hij al enige jaren met emeritaat - was in de Utrechtse aula bij de herdenking van prinses/koningin Wilhelmina op 3 december 1962. Veel herinner ik mij er niet van, al sprak Geyl zeker in lovende zin. Wilhelmina was immers 'iemand' (een kwalificatie die hij graag gebruikte). Haar persoonlijkheid had indruk gemaakt en respect afgedwongen, zeker tijdens de bezettingsjaren.⁴ Toch was het koningin Wilhelmina die Geyls benoeming in Utrecht indertijd

maandenlang had tegengehouden. Ze had bedenkingen tegen zijn politiek activisme en tegen zijn anti-orangistische geschiedopvatting. Want een tweede steen die Geyl in het stille water van de vaderlandse geschiedenis liet plonzen, was zijn oppositie tegen de overbekende mythe van Oranje als redder in de nood van het vaderland, vooral door het calvinistische volksdeel beleeden.⁵ Tegenstrevens van de stadhouder - of ze nu Loevensteiners heetten, Staatsgezinden of Patriotten - werden traditioneel neergezet als kortzichtige en op hun eigenbelang gerichte heren, regenten die elkaar de bal toespeelden.

Geyl keek daar al vroeg een slag anders tegenaan. In zijn Londense jaren - hij was daar correspondent van de *NRC* en later hoogleraar - had hij onderzoek gedaan in het Public Record Office. Al in 1924 nam hij stadhouder Willem IV (1711-1751) onder handen. In zijn *Willem IV en Engeland* liet hij zien dat diens oorlogsbeleid een fiasco was geweest, dat zijn pogingen hadden gefaald om met hervormingen in het plaatselijk bestuur grieven van de burgerij weg te nemen en dat het hem ook niet gelukt was om het centrale bestuursapparaat te verbeteren. Willem, getrouwd met de dochter van de Engelse koning George II, bracht er kortom niets van terecht. Vijftien jaar na dit lijvige boek - nog steeds een standaardwerk - kwam Geyl met zijn *Oranje en Stuart* (1939, heruitgave 1963). Daarin behandelt hij de verwikkelingen vanaf het huwelijk van Willem, de zoon van Frederik Hendrik, met Mary Stuart, dochter van de ongelukkige koning Karel I van Engeland. Dat huwelijk in 1641 en de andere stappen die Frederik Hendrik ondernam ter versterking van zijn dynastie dienden meer

de belangen van het Oranjehuis dan die van de Republiek. De Engelse connecties bleven daarna een rol spelen tot diep in de 18e eeuw en vormden dus een kernonderwerp van de vaderlandse geschiedenis. Zijn politieke activisme en de anti-orangistische these waren niet de enige redenen waarom koningin Wilhelmina en collega-historici Geyls benoeming op de leerstoel Nieuwe Geschiedenis in Utrecht traineerden. Er was ook het fameuze plagiaat van de Leidse hoogleraar Herman Colenbrander (1871-1945). Die had in 1933 bij de herdenking van Willem de Zwijger niet alleen Geyl aangevallen, maar ook bladzijden lang geciteerd uit Pirenne, zonder bronvermelding. Dat laatste had P.N. van Eyck ontdekt, en diens vriend Geyl maakte het vanuit zijn standplaats Londen bekend aan het argeloze vaderland. Het kostte Colenbrander zijn reputatie, maar het maakte Geyl omstreden in de kring van zijn collega-historici, onder wie de grote Johan Huizinga.

Tegen de stelselbouwers

Na de oorlog schiep Geyl zich naar eigen zeggen een geheel nieuwe reputatie. Die reikte ver over de grenzen van het Nederlandse Stamgebied heen tot in de Angelsaksische geleerdenwereld. Dat was vooral te danken aan zijn kritiek op het grote werk van de invloedrijke Engelse cultuurhistoricus Arnold Toynbee (1889-1974), *A Study of History*. Daarin ging de schrijver niet uit van naties en grote persoonlijkheden, maar van 'civilizations', die naar zijn opvatting alle een soortgelijke, organische ontwikkeling doormaakten van opkomst, bloei en verval. Geyl, theoreticus noch filosoof maar een man van het historisch handwerk, verafschuwde elk systeem, ieder dogmatisme, ieder voorop-

gezet schema. Ook de ultieme oplossing die Toynbee voor zijn cultuurpessimisme bood, een terugkeer naar het christendom, kon de agnosticus Geyl niet overtuigen. Hij had voor de BBC-radio een geruchtmakende discussie met Toynbee waaruit hij als overwinnaar tevoorschijn kwam, terwijl de persoonlijke relatie met Toynbee goed en zelfs vriendschappelijk bleef.

Van geen enkele stelselbouwer in de geschiedenis moest Geyl iets hebben. Niet van Toynbee, maar evenmin van Hegel en Marx. Hij verdedigde de veelvormigheid

Uitreiking P.C. Hooftprijs aan Pieter Geyl door Hendrik Jan Reinink in het Muiderslot, 1958. Links Geyls echtgenote Garberlina Kremer. JOOP VAN BILSEN, NATIONAAL ARCHIEF

van de geschiedenis, de verschillende en steeds wisselende interpretaties ervan, de 'discussie zonder einde'. Die laatste definitie is klassiek geworden. In Nederland richtte hij zijn pijlen op de Amsterdamse historicus Jan Romein (1892-1962), die zijn vak beoefende vanuit een historisch-materialistische visie, waarbij 'de emancipatiestrijd van boeren en arbeiders' het uitgangspunt was. Geyl verfoeide het marxisme en ook de 'theoretische geschiedenis' die door Romein werd gepropageerd. Voor Geyl was dat een harnas, waarvan een geschiedschrijver vrij moest blijven.

Een historicus is geen filosoof (Hegel, Marx), geen systematicus (Romein), en zeker geen profeet (Toynbee). Hij is iemand die zich vanuit zijn kennis van het verleden actief in de eigen tijd beweegt, waarbij democratie, tolerantie en bereidheid tot gesprek een hoofdrol spelen. Elke vorm van totalitarisme was Geyl vreemd. Van fascisme en communisme was hij een principiële tegenstander. Hij was een man van het democratisch socialisme, lid van de PvdA en bewonderaar van de oude Drees. Zijn leerling en opvolger Hans Boogman noemde hem een 'reformistisch conservatief.' Geyl aarzelde ook niet om stelling te nemen in actuele politieke kwesties. Zo maakte

hij in 1959 bezwaar tegen de KVP'er Jan de Quay als minister-president. Dit omdat De Quay een van de drie initiatiefnemers was geweest van de Nederlandse Unie in 1940-1941. Die Unie presenteerde zich als een alternatief voor de NSB, maar wilde wel de Europese grenzen accepteren zoals ze toen waren en daarmee ook de 'Nieuwe Orde'.⁶ Geyl bracht zijn protest op televisie, waarmee hij er landelijke bekendheid aan gaf. De dag erop werd hij opgebeld door Gerbrandy, de oud-oorlogspremier in

Londen. Die begon met de woorden: 'Met Gerbrandy. Dank en hulde!' Daar was Geyl zeer mee ingenomen, want ook Gerbrandy was in zijn ogen 'iemand', en niet zomaar iemand.⁷

Zo'n telefoontje bewijst dat Geyl in zijn tijd een soort *influencer* was. Ook voorgangers en opvolgers in de Utrechtse vakgroep Geschiedenis waren spraakmakend. Maar in de jaren 1945-1965 was Pieter Geyl zeker de meest strijdbare en nu en dan ook omstreden polemicus in het wereldje van de Nederlandse historici. Er werd naar hem geluisterd, hij had iets te zeggen dat de aandacht trok en hij zei het maar al te graag.

Noten

- 1 Zie de bespreking van Leen Dorsman, 'Een interessante ijdeltuit. De autobiografie van Pieter Geyl', *Tijdschrift Oud-Utrecht* februari 2010 p. 18-20.
- 2 Geyl vertelt er zelf uitvoerig over in zijn 'Levensverhaal (tot 1945) in de bundel *Pennestrijd over staat en historie* (Groningen 1971) p. 317-320.
- 3 L.J. Rogier, 'Herdenking van P. Geyl (15 dec. 1887 - 31 dec. 1966)', in: *Herdenken en herzien. Verzamelde opstellen* (Bilthoven 1974) p. 388.
- 4 In die zin besprak Geyl ook Wilhelmina's *Eenzaam maar niet alleen* (Amsterdam 1959) in zijn *Nederlandse figuren 2* (Amsterdam-Antwerpen 1962) p. 95-104.
- 5 H.W. von der Dunk, *Pieter Geyl 15 dec. 1887 - 31 dec. 1966* (AO-reeks boekje 1146, Amsterdam 1967). Zie ook Piet van Hees, 'Pieter Geyl 1887 - 1966', *Intermediair* 15 februari 1980 p. 63-71. Van Hees was de laatste assistent van Geyl, bezorgde zijn briefwisseling met zijn 'vriend en vijand tevens' Carel Gerretson en stelde Geyls bibliografie samen.
- 6 P. Geyl, 'De Quay in 1940 en De Quay in 1959', *Nederlandse figuren 2* (Amsterdam-Antwerpen 1962) p. 105-120.
- 7 G. Puchinger, *Ontmoetingen met historici* (Zutphen 1979) p. 108.

Parkwijk in aanbouw, met rechtsboven nog kassen, 2002. HET UTRECHTS ARCHIEF

Leidsche Rijn, de groeipijnen voorbij

Het is 25 jaar geleden dat de bewoners van het eerste opgeleverde huis in Leidsche Rijn, aan het Klifrakplantsoen in Langerak, de sleutel overhandigd kregen. Kort daarna werden de eerste huizen in Veldhuizen opgeleverd door de toenmalige gemeente Vleuten-De Meern. In dat jaar 1998 woonden er ten westen van het Amsterdam-Rijnkanaal iets meer dan 20.000 mensen. Anno 2023 zal het aantal inwoners de 100.000 bereiken. Het Masterplan Leidsche Rijn is daarmee een echt 'Deltaplan wonen' gebleken.

Gerda Oskam is historica en voorzitter van de Historische Vereniging Vleuten, De Meern, Haarzuilens en Leidsche Rijn. Van 2006 tot 2012 was zij gemeenteraadslid.

Vanaf de tweede helft van de 19e eeuw groeide de stad Utrecht uit haar jasje. De oude stadsmuur werd afgebroken en er verrezen nieuwe wijken als Lombok en Oudwijk. Na de stadsuitbreidingen tussen de beide wereldoorlogen, zoals Oog in Al en Rivierenwijk, kwamen de grote nieuwbouwwijken Kanaleneiland en Overvecht, gevolgd door Lunetten en Voordorp. Leidsche Rijn is slechts de volgende, maar wel een enorm

grote stap om mensen te huisvesten in de stad die, na Amsterdam, de meeste aantrekkingskracht heeft.

Om het Groene Hart te beschermen en tegelijkertijd in de behoefte aan woningen te voorzien, bepaalde de rijksoverheid in opeenvolgende nota's Ruimtelijke Ordening waar gebouwd kon worden. In 1991 brak de Vierde Nota Ruimtelijke Ordening met het beleid van de zogenaamde groeikernen in de regio, zoals Nieuwegein en Maarssenbroek. Het leverde teveel autoverkeer op en teveel gezinnen trokken weg uit de steden. De oplossing stond in de Vierde Nota Ruimtelijke Ordening Extra, kortweg Vinex: bouw

een compacte stad naast de bestaande stad, de Vinex-stad. In Utrecht werd die Leidsche Rijn genoemd, naar de gekanaliseerde rivier de Leidse Rijn tussen Utrecht en Harmelen. Het werd de grootste van alle Vinex-wijken.

De bedenker

Na diverse studies en plannen die verworpen werden door de gemeenteraden van Utrecht en de toenmalige gemeente Vleuten-De Meern, kwam de Rotterdamse stedenbouwkundige Riek Bakker in beeld. Zij had voor de verpauperde Kop van Zuid in Rotterdam een plan gemaakt waar vriend en vijand enthousiast over waren. Zij paste een volslagen nieuwe werkwijze toe. Ze vertelde er in 2019 over in de podcast *SimCity*: 'Er zaten mensen te tekenen en ontwerpen in het gebied van hun buurgemeente, maar niemand was bezig met: maar hoe werkt het dan, hoe realiseer je zoiets dan? Dus het eerste wat ik gedaan heb is de gemeenteraden, de burgemeesters en wethouders bij elkaar brengen om met elkaar te spreken, wat willen we nu en hoe?' Waar haar voorgangers strandden, vroeg en kreeg Riek Bakker zes maanden de tijd om met ambtenaren van beide gemeenten, met ondernemers en inwoners, met de provincie, met het waterschap, met NS en

Rijkswaterstaat te spreken over alle wensen die er leefden. De NS had plannen voor spoorverdubbeling en met Rijkswaterstaat dienden gesprekken gevoerd te worden over de A2 en het Amsterdam-Rijnkanaal. Deze manier van werken was nieuw, revolutionair zelfs. Niet beginnen met een plan waarvan vervolgens alle partijen iets moeten vinden, maar eerst inventariseren wat ze vinden als input voor een plan.

Het betekende een heel andere manier van ontwerpen van Leidsche Rijn. Niet zoals tot dan toe gebruikelijk alles slopen en uitgraven, daarna twee meter zand erover en daarop bouwen. Er werden allerlei elementen in het plan opgenomen met respect voor de historie, voor de verhalen van het voormalige tuinbouwgebied, voor de oude wegen en watergangen, met veel aandacht voor het groen, voor de leefbaarheid en - destijds ook nieuw - Leidsche Rijn moest milieuvriendelijk worden door bijvoorbeeld een toekomstbestendige waterbalans. Met al die input kwam er een 'Kwaliteits-

kaart' Leidsche Rijn. Bescherming van het milieu en bevordering van de economische ontwikkeling werden niet beschreven als twee gescheiden doelstellingen, maar geïntegreerd. Leidsche Rijn diende niet alleen een compacte stad te zijn, maar ook een duurzame en gezonde stad.

Het masterplan

In juni 1995 werd het Masterplan Leidsche Rijn aangenomen door de gemeenteraden van Utrecht en Vleuten-De Meern, waarbij de cruciale rol van de wethouders Annemiek Rijkenberg van Utrecht en Helen Melcherts-Bühler van Vleuten-De Meern niet onvermeld mag blijven. Ruim twee jaar later al, op 4 december 1997, sloeg minister-president Wim Kok de eerste paal in de grond. Weer een jaar later, op 14 oktober 1998 overhandigde Annemiek Rijkenberg de eerste sleutel aan Priscilla van Delft, bewoner van het eerste huis aan het Klifrakplantsoen in de wijk Langerak. In het Masterplan Leidsche Rijn was gekozen voor een gemengd programma

van woningen, scholen, winkelcentra, sport-, zorg- en cultuurclusters en andere voorzieningen, groen, bedrijven en historie. Allemaal op korte afstand van elkaar, maar met een verschillend karakter. Van hoogstedelijk vlakbij de bestaande stad naar dorps richting Haarzuilens en het Groene Hart. Die verschillen werden gestimuleerd door een andere manier van ontwikkelen in de onderscheiden gebieden. Aan de stadskant kwam het gemeentelijke Projectbureau Leidsche Rijn met een strak programma van sociale woningbouw en duurdere koopwoningen. Aan de kant van het Groene Hart, in Vleuterweide, kwam er een Gemeenschappelijke Exploitatie Maatschappij (GEM) van de gemeente Vleuten-De Meern, ontwikkelaars en woningcorporaties met als slogan 'dorps wonen in de stad'. Tot slot werd in De Meern land van een voormalige manege verkocht aan Bouwfonds Fortis om een eigen plan te realiseren: het dorpse De Woerd. Elke buurt kreeg aparte stedenbouwkundigen voor de uitwerking, waardoor de buurten een eigen karakter kregen. Volgens Riek Bakker zou op die manier in zo'n buurt een samenleving ontstaan op het schoolplein, op de cultuurcampus, op het sportveld en in het park.

De uitvoerder

Voor de daadwerkelijke realisatie van deze nieuwe stad werd een aparte organisatie in het leven geroepen, de Samenwerkingpartners Ingenieurs Bureaus Utrecht (SIBU), waarin beheerders van openbare ruimtes, het waterschap, nutsbedrijven en andere bedrijven en organisaties samenwerkten. Ook deze integrale realisatie was nieuw. Vanaf het begin was John Korssen de spil in deze organisatie, in allerlei functies. 'Johnny Betonnie' noemde de toenmalige Utrechtse burgemeester Jan van Zanen hem gekscherend. John Korssen bleef 25 jaar lang als een blok beton overeind temidden van de botsingen die er soms waren tussen en met bedrijven, bewoners en politiek. Duurzaamheid en circulariteit waren van meet af aan uitgangspunten voor alle materialen die gebruikt zouden worden in Leidsche Rijn. Voor John Korssen en zijn mensen betekende dit creatief puzzelen om binnen het budget de meest duurzame en hoogste kwaliteit van de openbare ruimte te leveren. Dat is makkelijker gezegd dan gedaan. In de afgelopen 25 jaar waren er voortdurend prijsfluctuaties van grondstoffen en materialen. Ook de ontwikkeling van meer duurzame technieken betekende steeds weer nieuwe eisen aan het team van John Korssen. 'Je moet in een project met deze omvang en deze duur ervan uitgaan dat 30% niet gaat zoals gepland. Dat is echter lastig voor bewoners en ook voor volksvertegenwoordigers in de gemeenteraad die terecht stem geven aan zaken die niet goed gaan. Maar het betekende voor ons constant schakelen, vernieuwen,

Masterplan Leidsche Rijn in cijfers

- 100.000 inwoners
- 30.000 woningen, 70% koop
- 390 hectare park
- 270 hectare bedrijventerrein
- 720 hectare kantoren
- 95 hectare winkels
- 10 nieuwe sportparken
- 5 nieuwe multifunctionele accommodaties
- 1.000 kilometer nieuwe riolering
- 1.046 hectare bestrijkend infrastructuurplan
- 8 kilometer spoorverdubbeling en -verhoging
- 7 kilometer A2-verlegging
- 1,6 km overkapping van de A2
- 2 extra bruggen over het Amsterdam-Rijnkanaal

< Wethouders Helen Melcherts-Buhler en Annemiek Rijkenberg bij de presentatie van het Masterplan, 1995.

PROJECTBUREAU LEIDSCHERIJN

▲ Riek Bakker bij het toekomstige Parkwijk in 1996.

PROJECTBUREAU LEIDSCHERIJN

▼ Rijkennemerlaan, februari 2021. GERDA OSKAM

▲ Brede School Het Zand (2006) met oude tuinbouwschoorsteen. ARIAN DEN BOER

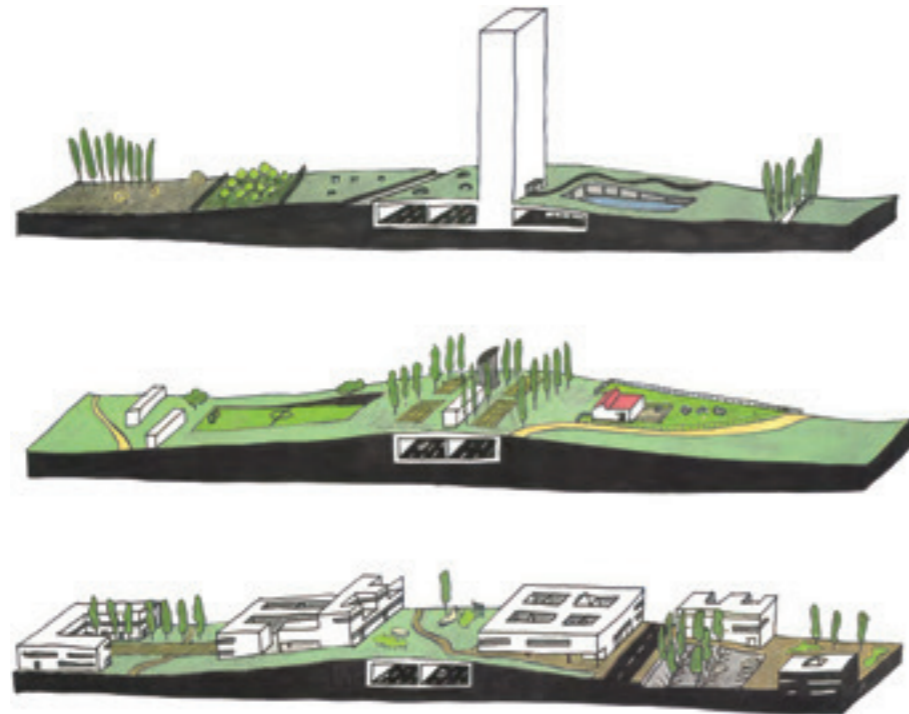
veranderen, nieuwe prioriteiten en crisis, 'vertelt Korssen. 'Dat is niet altijd even makkelijk, maar ik vond het ook een uitdaging om steeds maar weer te vertellen aan bewoners, aan gemeenteraadsleden, aan wethouders en vele anderen waar we mee bezig waren en welke hobbels we probeerden te overwinnen.' Er waren regelmatig dilemma's tussen plan en realisatie. Vanuit het uitgangspunt van duurzaamheid was het de bedoeling om dubbele waterleidingen aan te leggen: een leiding voor gewoon drinkwater en een andere om met minder gezuiverd water bijvoorbeeld de tuin te sproeien of de wc door te spoelen. Ook auto's wassen zou met minder gezuiverd water op aangewezen plekken moeten gaan gebeuren. Korssen: 'De ene leiding had een grijze buis met een blauw streepje, de ander een grijze buis met een bruin streepje. Het aanleggen gebeurde door installateurs in een diepe put met als het regent een tentje erover heen. Het licht is dus vaak niet optimaal en dan sta je als monteur ook nog gebukt boven die leidingen. Een foutje is dan snel gemaakt helaas.' In 2002 bleek dat zo'n 200 mensen in Parkwijk ziek waren geworden door het drinken van vervuild water, veroorzaakt door een verkeerd aangesloten koppeling van buizen. Het betekende meteen het einde van deze proef.

De tegenslagen

Lang niet alles ging goed in de afgelopen 25 jaar. Voorzieningen bijvoorbeeld kwamen te laat. Een hele generatie van kinderen heeft les gekregen in noodgebouwen. Horeca of vertier was er de eerste jaren nauwelijks te vinden. De grote banken- en daarna financiële crisis maakte dat de bouw van onder andere winkelcentra enorme vertraging opliep. Het openbaar vervoer kwam te laat op gang. De eerste bewoners ploegden door zand- en modderhopen op tijdelijke bouwwegen naar noodsupermarkten. Nieuwe regelgeving maakte dat de verdieping en overkluising van de A2 veel later dan gepland gerealiseerd kon worden. Fietsbruggen en -routes werden vertraagd door veranderend politiek beleid. Fietsverkeer tussen Utrecht en Leidsche Rijn werd jarenlang telkens weer verrast door opnieuw een andere route die men moest nemen. Oude leidingen werden weleens geraakt, waardoor er voor fietsers in een bouwput vol zand en modder opeens geen straatverlichting meer was. John Korssen: 'Alle plannen en tekeningen gaan uit van de eindsituatie. Wij dienden die eindsituatie te creëren, maar ondertussen ook alle fases daarnaartoe zo goed als mogelijk te organiseren. Je wilt niet dat mensen struikelen over losliggende stenen of fietsers opeens tegen een hek gedrukt worden door

- > Impressies van de geïntegreerde A2 in het Masterplan Leidsche Rijn, 1995. GEMEENTE UTRECHT
- > Willem-Alexanderpark en Leeuwesteijn in aanbouw boven de A2-tunnel, 2020. JOHN KORSSSEN
- △ Opgeleverde huizen aan de Athenestraat in Leeuwesteijn, 2022. ARIAN DEN BOER
- ✓ Projectleider John Korssen, Projectbureau Leidsche Rijn. GERDA OSKAM

bouwverkeer. Mensen moeten trots kunnen zijn op de plek waar ze wonen, kinderen moeten veilig naar school kunnen wandelen. Dan kun je wel zeggen: over tien jaar is dit of dat opgelost, maar daar heeft een bewoner natuurlijk helemaal niets aan. Dat moet opgelost worden. Zo snel als mogelijk.'

Het resultaat

Toch lukte het om Leidsche Rijn een duurzame wijk te maken. In samenwerking met het waterschap is een (nog altijd) uniek systeem bedacht voor waterberging, waterinfiltratie en opvang van extreme buien of droogte. Regenwater wordt voor 90% in het eigen gebied opgevangen. Het water wordt onder de grond gezuiverd met zuurstof-filters. Leidsche Rijn is een groene overgang met ecologische structuren tussen Utrecht en het Groene Hart geworden. Toen eenmaal duidelijk werd dat de A2 volledig overkapt zou worden, en daar geen woningbouw bovenop kon komen vanwege veiligheidsnormen, werd een park bedacht. Maar hoe leg je een park aan op een lange tunnel van beton waarbij je zeker wilt weten

dat er geen water lekt in de tunnel bij hevige stortbuien? John Korssen: 'Het park bovenop de A2 is misschien wel de grootste uitdaging uit mijn carrière. Een dergelijke puzzel kan je allen oplossen in hele goede samenwerking waarbij veel gevegd wordt van eenieders creativiteit. Het was nog nooit gedaan hè! Het resultaat is het Willem-Alexanderpark. Mensen kunnen daar wandelen, of fietsen tussen Rijnvliet en Leidsche Rijn Centrum. Er zijn plekken waar gesport kan worden en er is een mooie tuin aangelegd met grassoorten die CO₂ filteren. Het park vormt zo een groene brug tussen de noord- en zuidkant van Leidsche Rijn.

In een kwart eeuw is een duurzame stad gebouwd met een spoorverdubbeling- en verhoging, met nieuwe bruggen, nieuwe parken, nieuwe infrastructuur, met een nieuw watersysteem, met een verlegging, verdieping en overkapping van de A2. En de ontwikkeling gaat nog altijd door. Het wellicht nog sluimerend levende imago van een eenvormige Vinex-wijk wordt gelogenstraft door een grote diversiteit aan buurten, woningen, recreatie, centra en

parken. De grond waarop werd gebouwd bleek een schatkamer vol archeologische vondsten te zijn waarvan er veel te zien zijn in Museum Hoge Woerd. Utrecht heeft er in 25 jaar tijd een stad bijgekregen met de omvang van Leeuwarden of Delft. Met het grootste stadspark van Nederland, het Máximapark, een groenmonument als de Rijnkennemerlaan, met respect voor de rijke historie van het gebied en met prijswinnende nieuwe architectuur. Leidsche Rijn heeft de aantrekkingskracht van Utrecht verder vergroot. Waar elders ter wereld is er een stad in zo korte tijd uitgebreid met 80.000 inwoners en geeft ongeveer 85% van de bewoners aan zeer tevreden te zijn over hun leefomgeving?

Bronnen

- Interview met Annemiek Rijckenberg, 14 oktober 2018.
- Interview met John Korssen, 31 januari 2023.
- Margreet Fogteloo en Riek Bakker, *De Ruimte van Riek, bouwend aan Nederland* (Amsterdam 2021).
- *Toren van Babel*, podcast van Architectenweb, 2021.
- *SimCity* met Riet Bakker, podcast van de Transmissie, 2019.
- *Masterplan Leidsche Rijn*, 1995.
- Diverse publicaties gemeente Utrecht.

Subwijken van Leidsche Rijn

Subwijk	Eerste nieuwe bewoners	Aantal inwoners (2023)	Welbevinden (2021)	Stedenbouwkundig ontwerp
Vleuten en Haarzuilens	-	10.352	8,6	-
De Meern	-	12.798	7,5	Balije: Jo Crepain
Parkwijk en Langerak	1998	11.168	7,9	Palmboom van der Bout/Kees Christiaanse
Veldhuizen en Vleuterweide	1998	27.884	8,4	Quadrat, Klaus Volmer/Krier & Kohl
Terwijde	2003	11.265	8,2	Bentvelsen Fleeer
Het Zand	2006	11.617	8,9	Hans Ebberink
Leidsche Rijn Centrum e.o.	2016	10.690	8,7	Jo Coenen
Graauwaart en Hoge Weide	2016	5.558	-	Franz Ziegler Bedaux de Brouwer, biq
Rijnvliet en Leeuwesteijn	2018	1.852	-	De Zwarte Hond/BGSV
Utrecht	-	367.384	8,5	-

Activiteiten 25 jaar Leidsche Rijn

In het kader van 25 jaar Leidsche Rijn organiseert de Historische Vereniging Vleuten, De Meern, Haarzuilens en Leidsche Rijn een gevarieerd programma. Er zijn lezingen, zoals op 20 april door Bettina van Santen over 25 jaar architectuur in Leidsche Rijn. Vanaf half mei volgen een interactieve tentoonstelling, een theatershow en fietstochten door diverse buurten en langs karakteristieke elementen. Meer informatie: www.histvervdmh.nl.

De Vechtstreek als frontgebied tijdens het Rampjaar

Het afgelopen jaar is landelijk en ook in Utrecht het Rampjaar 1672-1673 uitgebreid herdacht. Uiteraard vormde het gedenjaar aanleiding voor het uitbrengen van meerdere boeken, waarvan een aantal zich toespitst op gebeurtenissen in de provincie Utrecht. Twee van deze publicaties betreffen de Vechtstreek. Auteurs Wouter van Dijk en Daan Wolfert beschrijven deels dezelfde gebeurtenissen, maar hebben ieder hun eigen aanpak.

Floortje Tuinstra is coördinator acquisitie en inventarisatie bij Het Utrechts Archief en deed daar in 2019 inhoudelijk onderzoek voor de Rampjaar-tentoonstelling.

Juist omdat de Vechtstreek zich uitstrekt over zowel Hollands als Utrechts grondgebied, is het een interessante regio in het licht van het Rampjaar. De Vecht maakte deel uit van de waterlinie, maar vormde tegelijkertijd een 'accés' - een toegang door de noordelijke waterlinie heen richting Amsterdam, zowel over water als via land. De rivier zelf was immers diep genoeg om te bevaren en de dijken of kaden aan weerszijden waren hoog genoeg voor een weg.

Niet vreemd dus dat de Fransen daarlangs naar het noorden probeerden te komen en dat het Staatse leger juist daar schansen opwierp om hen tegen te houden. De Vechtstreek was dus frontgebied. Zowel in *Een ramp voor de Vechtstreek 1672-1673* van Daan Wolfert, als in *Soldaten in de Vechtstreek 1672-1673. Sporen van het Rampjaar in het archief* van Wouter van Dijk komt dat duidelijk naar voren, al hebben ze ieder hun eigen aanpak.

Schaarse bronnen

Authentiek bronnenmateriaal uit de eerste hand is schaars. Juist als gevolg van de oorlogsomstandigheden is in de

Vechtstreek veel administratie verloren gegaan of überhaupt niet bijgehouden. Incidenteel zijn er in kerk- en dorpsarchieven wel documenten terug te vinden die licht werpen op kleine details van het Rampjaar. Die hebben in de loop der jaren vaak hun weg gevonden naar artikelen in lokale historische tijdschriften, maar versnipperd. Daar liepen beide auteurs tegenaan bij de voorbereiding van hun publicatie.

Als frontgebied is de Vechtstreek wel goed vertegenwoordigd in de overzichtswerken van historici die in de jaren kort na het Rampjaar verschenen. Enkele van de bekendste zijn *De Fransche tyrannie* (1674) van Abraham de Wicquefort, *Toneel des oorlogs* (1675) door Lambert van den Bosch en *'t Verwerd Europa* (1675) door Petrus Valkenier. Wolfert geeft in zijn inleiding een beredeneerd overzicht met toelichting op de politieke hoek waaruit de auteurs afkomstig waren. Dat kan geen kwaad aangezien een deel van de werken wellicht onder invloed stond van de politieke agenda van Willem III, die na het vertrek van de Fransen uit de bezette provincies nog lang deel zou blijven deelnemen aan de oorlog in Europa.

Overzichtswerk

Met *Een ramp voor de Vechtstreek 1672-1673* heeft Daan Wolfert, oud-leraar en vrijwilliger bij Slot Zuylen, het boek geschreven dat hij graag zelf had willen lezen toen hij zich in de lotgevallen van de Vechtstreek in 1672-1673 ging verdiepen. Hij miste een overzichtswerk. In de coronaperiode is hij er voor gaan zitten, daarbij

- < Abcoude, verwoest door de Fransen in 1672, door Isaac Sorious. [RHC VECHT EN VENEN](#)
- > Titelpagina kerkboek van de hervormde gemeente Waverveen, 1592-1738. [RHC VECHT EN VENEN](#)
- ✓ Waverveen, verwoest door de Fransen in 1672, door Isaac Sorious. [RHC VECHT EN VENEN](#)

geïnspireerd door de nalatenschap van Arie Manten, oprichter van de Historische Kring Breukelen.

De eerste helft van Wolferts boek schetst zeer uitgebreid de ontstaansgeschiedenis en landschappelijke bijzonderheden van de Vechtstreek, en de politieke, staatkundige en economische voorgeschiedenis van de Republiek in de aanloop naar het Rampjaar, te beginnen bij de Tachtigjarige Oorlog. Aldus ruim voorzien van geografische en historische context, kan de lezer aan de tweede helft beginnen, waarin de gebeurtenissen in de afzonderlijke dorpen worden beschreven. Elk stukje wordt voorafgegaan door een alinea met de belangrijkste historisch-geografische kenmerken van de betreffende plaats. Wie wil kan dankzij de duidelijke hoofdstukindeling en inhoudsopgave snel doorbladeren naar een specifiek dorp, hoewel de volgorde van de dorpen wat willekeurig lijkt.

Voor de lokale gebeurtenissen put Wolfert voor een groot deel uit de hierboven aangehaalde geschiedwerken uit de periode zelf, maar ook uit het dagboek van de Utrechter Everhard Booth, die soms mondelinge berichten uit omliggende plaatsen noteerde. Wolfert gebruikt ook artikelen die de afgelopen decennia in lokale historische tijdschriften zijn verschenen en die de brug vormen naar de schaarse overgeleverde bronnen in de plaatselijke archieven. Daarmee heeft hij met zijn boek tevens een kroniek gecreëerd van de 20e- en 21e-eeuwse lokale geschiedschrijving op het gebied van het Rampjaar.

Originale documenten

Soldaten in de Vechtstreek is verschenen ter gelegenheid van de gelijknamige tentoonstelling die van juli 2022 tot eind maart 2023 te zien was bij het Regionaal Historisch Centrum (RHC) Vecht en

Venen in Breukelen. Het RHC herbergt de archieven van de gemeenten De Bilt, De Ronde Venen, Stichtse Vecht en tot voor kort ook van Weesp (onlangs overgegaan naar de gemeente Amsterdam). Het boek, geschreven door collectiebeheerder Wouter van Dijk, heeft net zo min als de tentoonstelling tot doel een uitputtende geschiedenis van het Rampjaar te geven. Terwijl in *Een ramp voor de Vechtstreek* zoveel mogelijk beschikbare informatie bijeen wordt gebracht, is *Soldaten in de Vecht-*

streek juist bijna uitsluitend gebaseerd op originele documenten uit de archieven van de aangesloten gemeenten. Door deze duidelijke afbakening blijven de verhalen niet alleen dicht bij huis, maar ook verifieerbaar. En passant krijgt de lezer een aardige dwarsdoorsnede van het soort bronnen dat in lokale archieven is terug te vinden, en welke informatie daaruit is te destilleren, voor zover ze dus niet door de oorlogshandelingen tijdens het rampjaar verloren zijn gegaan.

Kerkarchieven vormen een aparte groep bronnen. Zo laten de lidmaatregisters van kerken in Baambrugge, Loenen en Weesp zien dat de helft van de daar wonende lidmaten in de zomer van 1672 naar het westen is gevlucht, vooral naar Amsterdam, terwijl lidmaten uit Breukelen en Maarssen naar Baambrugge vluchtten. Midden in de waterlinie was het in Baambrugge altijd nog veiliger dan langs de Vecht, waar de frontlinie liep. Het diaconierekeningenboek uit Nigtevecht documenteert de vlucht van een groot deel van de inwoners in juli 1672 en het platbranden van bijna het hele dorp in februari 1673. De optekenaar wilde daar destijds mee verantwoorden waarom er tussen 1672-1674 geen collecte was gehouden: geen gemeenteleden, geen geld.

Heldenverhalen en belastingregisters

Spannender nog zijn anekdotes uit de kerkboeken van de katholieke parochie H.H. Cosmas en Damianus in Abcoude en van de hervormde gemeente te Waverveen. In Abcoude verhaalde de pastoor over het dappere optreden van zijn voorganger die door het heffen van de hostie de Fransen afhield van het verder platbranden van het dorp, waardoor onder meer de kerk gespaard bleef. De predikant van Waverveen noteerde het heldhaftige verhaal van een net bevallen vrouw die zichzelf en haar baby per roeiboot bij een Franse overval weet te redden en haar kind twaalf dagen later in Amsterdam ten doop hield. Terwijl het verhaal van de dappere moeder terugkwam in veel van de geschiedwerken die kort na het rampjaar verschenen, ontbreekt het verhaal van de heldhaftige pastoor daarin. Van Dijk vermoedt dat deze katholieke heldendaad de protestantse schrijvers niet goed uitkwam.

Een inkijkje in de dagelijkse toestanden geven belastingregisters en daaraan gerelateerde documenten. Het (toen deels Hollandse) Loenen vroeg de Staten van Holland om vrijstelling van belasting omdat het was ontvolkt. In Breukelen en Achtthoven zijn inventarisaties terug te vinden van verdwenen huizen, waarover kort na het rampjaar dus geen belasting betaald kon worden. In Weesp werden namen van vluchtelingen, soldaten en soldatenvrouwen in het belastingregister opgenomen.

Weesp is uiteindelijk nooit in Franse handen gevallen, waardoor vluchtelingen er veilig waren en er op een gegeven moment ook Staatse soldaten werden ingekwartierd. Weesp werd een garnizoensstad, met alle ongemakken van dien. Een daarvan was de verplichting voor de inwoners om mee te werken aan het ijsvrij houden van de wateren in en om de stad. Op de Vecht tussen Weesp en Muiden werd een ijsbreker ingezet, op bevel van Johan Maurits van Nassau, die namens het Staatse leger verantwoordelijk was voor de verdediging van de noordelijke waterlinie vanuit Muiden.

De suggestie van zowel Van Dijk als Wolfert dat de inzet van de ijsbreker bedoeld was om te voorkomen dat de Fransen over het ijs naar de andere kant van de waterlinie zouden kunnen lopen, lijkt me een misverstand. Gevaar voor oversteken via de Vecht bestond ook wanneer het niet vroom, namelijk per boot, wat bij ondergelopen land vanwege de geringe diepte niet kon. Voor het Staatse leger was het noorden van de rivier een belangrijke transportader. En dat was precies de reden voor het ijsvrij houden die in de door beiden aangehaalde en afgebeelde brief van Johan Maurits wordt genoemd: '... om communicatie ende bequame toesendinge van allerhande voorvallende nootsaekelijchheden den dienst van't Landt vereischt dat de Vecht tussen Muijden en Weesp opengehouden worde...'

Goed leesbaar

Bijna alle gebeurtenissen die in *Soldaten in de Vechtstreek* worden beschreven, komen ook in *Een ramp voor de Vechtstreek* voor. Uitzondering hierop vormen de verhalen die zijn gebaseerd op akten in de notarisprotocollen. Zo waren verklaringen over de overlast van Staatse soldaten in en om herbergen in Weesp een terugkerend onderwerp. Incidenten werden tot in de details beschreven. Verrassende informatie geeft het notarisprotocol van Adriaan Loover, die voor het Rampjaar notaris was in Snelrewaard. In een van zijn akten, opgemaakt in Wilnis, lieten mariniers de opbrengst van de verkoop van het in de Slag bij Solebay buitgemaakte Engelse oorlogsschip *French Victory* vastleggen. Hoewel een notaris onder normale omstandigheden meestal op één standplaats bleef, raakte Loover door de oorlog op drift en oefende hij op diverse plaatsen zijn beroep uit, meetrekkend met het Staatse leger. Uiteindelijk vestigde hij zich in 1676 in Demmerik, waardoor het protocol nu in het RHC Vecht en Venen te vinden is.

Beide publicaties zijn ruim voorzien van kleurrijk beeldmateriaal, illustratief en ondersteunend, veelal afkomstig uit de collecties van het RHC Vecht en Venen en Het Utrechts Archief, maar ook uit de onvolprezen beeldverzameling van het Rijksmuseum. Veel van de in *Soldaten* genoemde documenten zijn

Wouter van Dijk, *Soldaten in de Vechtstreek 1672-1673. Sporen van het Rampjaar in het archief*. Uitgeverij Waanders, Zwolle 2022. ISBN 978-94-6262-461-0. 96 blz., € 13,50.

Daan Wolfert, *Een ramp voor de Vechtstreek 1672-1673*. Uitgeverij Verloren, Hilversum 2022. ISBN 978-90-8704-998-0. 248 blz., € 25,-.

groot en goed leesbaar afgedrukt. Ook in *Een Rampjaar* kan de lezer regelmatig zelf meekijken, bijvoorbeeld op een plattegrond van Breukelen, afkomstig uit de Universiteitsbibliotheek Utrecht, waarop te zien is waar nieuwe huizen waren gebouwd. De auteurs beschikken allebei over een vlotte pen. *Soldaten in de Vechtstreek* bedient je rechtstreeks vanuit de originele bronnen en is vanwege de behapbare omvang makkelijk mee te nemen. *Een ramp voor de Vechtstreek* geeft een uitgebreid overzicht en lees je het beste met een goed glas erbij, maar het boek kan ook als naslagwerk dienen.

Borstbeeld van generaal Nero Claudius Drusus, omstreeks 15 voor Christus. LOUVRE / WIKIMEDIA COMMONS

Kanalen van Drusus in de Vecht?

Dankzij klassieke teksten weten we van Romeinse waterwerken in de Rijndelta die werden aangelegd onder leiding van generaal Drusus, de adoptiefzoon van keizer Augustus. In *Tussen de Dam van Drusus en de Zuilen van Hercules* presenteert Jan Verhagen de resultaten van zijn onderzoek naar deze dammen en kanalen, op het snijvlak van archeologie en bodemkunde. Aan de hand van oude en nieuwe gegevens concludeert hij dat de Vecht tussen Overmeer en Nigtevecht de meest waarschijnlijke locatie is voor het Kanaal van Drusus. Houdt zijn stelling stand?

Boekbespreking

Kim Cohen is als docent-onderzoeker verbonden aan de afdeling Fysische Geografie van de Universiteit Utrecht.

Verhagen promoveerde op 27 september 2022 aan de Vrije Universiteit in Amsterdam op zijn proefschrift over de Romeinse waterwerken in de Rijn-Maasdelta, in het bijzonder die van de vroeg-Romeinse generaal Drusus (circa 38 tot 9 voor Christus). Na een carrière als biologie-docent en schoolbestuurder, en als vrijwilliger bij archeologievereniging AWN, maakte Verhagen in 2004 een carrièreswitch naar de archeologie en kon zo als buiten-promovendus aan zijn onderzoek werken. Zijn proefschrift behandelt twee werken van Drusus uitgebreid, en deze zijn te lokaliseren in twee afzonderlijke gebieden.

Als eerste is daar de Dam van Drusus, die op de splitsing van Waal en Nederrijn in de buurt van het latere Lobith gelegen moet hebben. Verhagen behandelt de landschapssituatie en vondsten in de tot zand- en grindwinning verworpen meanderlus De Bijland, bij Herwen. Daar werd in 1938 een grafsteen opgebaggerd met vermelding 'Carvio ad Molem' (Herwen-aan-de-dam), naast andere vondsten die over allerlei collecties verspreid raakten en die Verhagen weer in een overzicht samenbracht. De landschapssituatie is er een met veel rivierdynamiek. De meanderende Waal en Rijn hebben gezorgd voor een patchwork van bewaard gebleven geulvullingen en oevergebieden.

Dit hoofdstuk combineert veldwerkbevindingen over opbouw van de ondergrond, ligging en datering van rivierbochten en hun restgeulen met archeologisch onderzoek naar Romeinse legerkampren in Herwen. Dat laatste onderzoek is uitgevoerd voor het Unesco-nominatiedossier. De aanwijzing van de Limes als Unesco-Werelderfgoed en de ontdekking van het Romeinse heiligdom Herwen-Hemeling begin 2022 (door de AWN-groep Zevenaer waarin Jan Verhagen actief is) onderstrepen de bijzonderheid van dit gebied - maar wellicht is verdere bespreking meer op z'n plaats in een tijdschrift Oud-Zevenaar of Altes Kleve.

Kanaal-hypothese

Het tweede grote onderwerp is de ligging van het Kanaal (of de kanalen) van Drusus. Dit waterwerk wordt in klassieke bronteksten een aantal keer genoemd, maar de specifieke ligging in de Rijndelta is onbekend. Het Utrechtse Vechtgebied wordt als een goede mogelijkheid voor die ligging gezien. Dat was voor aanvang van de onderzoeken van Verhagen wellicht ook al het geval, met de uitkomsten ervan is het Vechtgebied als voorkeursoptie nog sterker geworden. Het hoofdstuk hierover, 'De optie van Romeinse kanaalaanleg in het gebied van de Utrechtse Vecht', is in de kern een vertaling van een Engelstalige vakpublicatie in het *Netherlands Journal of Geosciences* (NJG) uit 2022.

De ligging van het kanaal van Drusus is onbekend, simpelweg omdat de klassieke bronteksten hierover onduidelijk zijn. Wie puur van bronnen uitgaat, komt niet verder dan 'ergens langs de Nederrijn, aftakkend naar het noorden'. Vanaf de 17e eeuw heeft dat in Nederland en het Duitse grensgebied velen geïnspireerd tot onderzoeken en hypothesen over de mogelijke ligging. Archeologische bevindingen, zoals de lokalisatie en ouderdomsbepaling van de Limes-forten, zijn aanvullende argumenten geworden in deze beschouwingen. Hetzelfde geldt voor fysisch-geografische bevindingen, bijvoorbeeld over het ontstaan van nieuwe riviertakken en hoe waterroutes in de delta er in de vroeg-Romeinse tijd bij lagen. Er zijn nog meer relevante zaken om mee te wegen, bijvoorbeeld wat we weten over militair-logistieke gebruiken in dit deel van de Romeinse periode. We moeten ons ook realiseren dat er in de dynamische Rijndelta geen garantie is dat er na 2000 jaar nog iets van zo'n vroeg kanaal ongerept in het bodemarchief is achtergebleven. Dan blijven van Drusus' kanaal slechts de letteren over. Verhagens boek bevat vanzelfsprekend een overzicht van eerdere hypothesen over de locatie van het kanaal. Van een flink aantal oudere hypothesen is de houdbaarheid nu verstreken. Verhagen streept ze af en houdt een shortlist over van waar die vermaledijde Drusus-gracht nog wel zou kunnen liggen. Daarin staat het Utrechtse Vechtgebied met stip op één.

Vechtgebied

In het Vecht-hoofdstuk bespreekt Verhagen de landschapstoestand zoals die uit eerdere fysisch-geografische kartering en datering is gebleken. Geologisch wordt het geheel van rivierlopen dat hier in de ijertijd, Romeinse tijd en middeleeuwen actief was het Angstel-Vecht-systeem genoemd. Dit zijn aftakkingen van de Rijn die dwars door veengebieden, via een serie meren in het Gooi, uitkwamen op nog grotere meren ('Flevomeer', naar de klassieke Romeinse vermeldingen) en lang een afwatering hadden richting IJmuiden, Velsen en Egmond (het Oer-IJ). De ontwik-

keling van dit systeem begon rond 800 voor Christus met het ontstaan van de loop die we Angstel noemen. De Vecht kwam daar dan ergens na 500 voor Christus als parallelle loop bij, en nam geleidelijk de activiteit van de kronkelige en met modder dichtslibbende Angstel over. Van Utrecht tot Breukelen volgde het Angstel-Vecht-riviersysteem steeds ongeveer dezelfde route: de jongere Vecht werkte er eerdere afzettingen om en hield er zo het landschap jong. Van de Angstel-loop uit de begintijd van het systeem bleven hier slechts fragmenten over. Benedenstrooms van Breukelen, en nog sterker vanaf Loenen, volgt de Vecht daarentegen duidelijk een eigen, nieuwe route. Zowel Angstel als Vecht doorsnijden hier steeds stukjes veengebied, en komen dan uit in de toenmalige meren, die ze bij het doorkruisen gevoeglijk opvulden met zandige modder. Verhagen wijst voor wat betreft de situatie ten tijde van Drusus op een aantal dateringonzekerheden over het beginnen van de Vecht. Hij deed gericht veldonderzoek op kritische locaties: de trajecten van de Vecht tussen de voormalige meren, vooral tussen Overmeer en Nigtevecht. Die delen van de 'jonge' Vecht zijn directer en minder kronkelig dan die van de Angstel. Verhagen stelt zich de vraag hoe ver het ten tijde van Drusus was met het overnemen van Angstel-afvoer door de Vecht. Hij memoreert dat eerder verzamelde dateringen langs de Vecht ruimte laten voor een iets jonger begin. Hij werkt het idee uit dat in Gooise delen van het gebied Romeinse kanalen het begin zijn geweest van de rechte trajecten in de loop van de Vecht. Met veldwerk gericht op de begrenzing van de geul van de Vecht, en het verzamelen van een veelvoud aan nieuwe dateringen 'van de top van het veen onder klei naast de rivier'

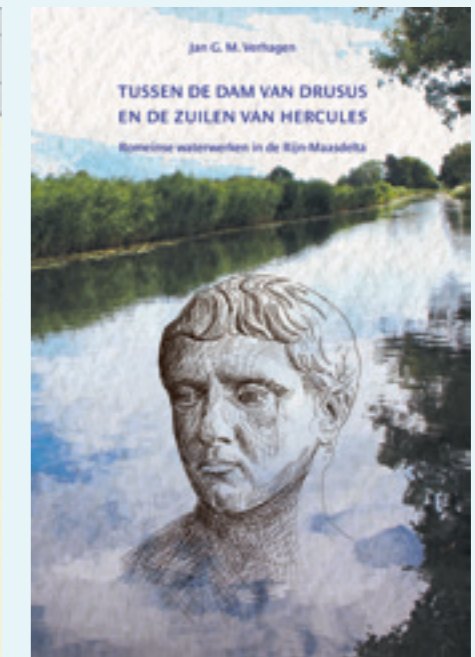
- ▲ Opties voor de vaarroute naar het noorden, aangelegd onder leiding van Drusus. [JAN VERHAGEN 2022, P.175](#)
- > Geomorfologie van het onderzochte deel van de Vecht met de ligging van een mogelijk Romeins kanaal. [JAN VERHAGEN 2022, P.198](#)
- ▼ Romeinse kruikamfoor uit de Horstermeerpolder, Nederhorst den Berg. Gevonden in de 19e eeuw en in 2018 herontdekt bij *Tussen Kunst & Kitsch*. [ANTON CRUYSHOEER](#)

en 'van in de bedding van de Vecht', wordt de hypothese getoetst en verder bodemkundig en archeologisch onderzocht. De uitkomsten laten dan zien dat het traject van dit deel van de Vecht initieel inderdaad zeer recht moet zijn geweest, en dat het begin ervan aangescherpt kan worden tot 'ergens na 250 voor Christus' en 'voor 200 na Christus'. De hypothese houdt goed stand; de Vecht beneden Loenen en Overmeer kan zo jong zijn als de tijd van Drusus. En passant kan het idee van enkele kanaalsecties die een serie meertjes met elkaar verbonden, verklaren waarom de ene klassieke bron in enkelvoud en de andere in meervoud over kanalen van Drusus schreef. Het is dus niet onlogisch Drusus' waterwerken in het Vechtgebied te positioneren, maar Verhagen is gedegen genoeg om direct aan te geven dat het niet onomstotelijk vast te stellen is.

Het meest logisch

Sterk in Verhagens stellingname is dat hij niet ophoudt bij de landschapscanditie in het Vecht-Angstel-gebied en het aangescherpte beginmoment van het Vecht-tracé, om dan te concluderen dat de sleutelperiode van Drusus' aanwezigheid (omstreeks 10 voor Christus) daarbinnen valt. Nee, Verhagen betreft er ook militair-logistieke inzichten bij. Hij weegt af of de kronkelige en destijds dichtslibbende Angstel (tussen Loenersloot en Abcoude bijvoorbeeld) nog geschikt was voor massaal troepenvervoer over water. De directere route van de Vecht zou daarvoor geschikter zijn en was door veengebied tussen meren snel aan te leggen. Veel eenvoudiger in elk geval dan concurrerende hypothetische kanaalroutes 'tussen Veenendaal en Amersfoort'

Jan G.M. Verhagen, *Tussen de Dam van Drusus en de Zuilen van Hercules*. IJzerlo, Uitgeverij Fagus, 2022. ISBN 78-90-832382-7-2. 320 blz., € 40,-. Open-access pdf: <https://research.vu.nl/en/publications/tussen-de-dam-van-drusus-en-de-zuilen-van-hercules-romeinse-water>.

of 'tussen Zutphen en Deventer', die wat maakbaarheid betreft dus lager op de shortlist staan. Dat de Vecht-route na weging van diverse argumenten als meest waarschijnlijke locatie van het kanaal-waterwerk van Drusus moet worden gezien, is dus niet alleen omdat het geo-archeologisch kan, maar vooral omdat het gezien de landschapssituatie een makkelijke oplossing was in een anders modderig en kronkelig gebied. De stap van 'het zou best kunnen' naar 'het meest logisch' is daarmee onderbouwd gebracht.

Podcast met Jan Verhagen door NJG-hoofdredacteur Henk Kombrink: www.kngmg.nl/podcasts/.

Signalementen

Maurice van Lieshout m.m.v. Casper Staal

Verstoord moreel kompas

De kale feiten over Nico Nieuwenhuijsen: geboren in Utrecht 1889, chirurg in Amersfoort, gemeenteraadslid voor de CHU (1923-1935), NSB-lid vanaf september 1940 of 1941, zijn vrouw Cateau in 1942, drie tienerzonen bij de Jeugdstorm. Van september 1941 tot half maart 1942 kamparts van het *Polizeiliches Durchgangslager* Amersfoort, daarna in de rang van Hauptsturmführer chef-chirurg bij het SS-Vrijwilligerslegioen aan het Oostfront. In mei 1945 gearresteerd in Duitsland, vier jaar later in Nederland veroordeeld tot 20 jaar gevangenisstraf en een levenslang beroepsverbod, schuldig verklaard aan ernstige mishandeling van gevangenen, de onthouding van medische zorg en dienstneming in vijandige krijgsmacht. In 1957 vrij, nog tien eenzame jaren, alleen met kamerhuurders in zijn huis in Utrecht. In 1967 overleden in het huis van zoon Maurits in Zuid-Afrika. De overige gezinsleden aangehouden in juni 1945 en 14 tot 20 maanden gevangengezet in verschillende Nederlandse interneringskampen. Al hun bezittingen direct na de bevrijding in beslag genomen. Vijf levens in duigen. (Oud-)arts Adriaan van Es en journalist Arjeh Kalmann schreven in nauwe samenwerking met Nieuwenhuijsens kleinzoon Nicolaas-John, beheerder van het familiearchief, een indrukwekkend en fascinerend boek over een leven bepaald door 'foute' keuzes. Die bezorgden niet alleen Nieuwenhuijsen zelf, maar ook zijn slachtoffers, zijn vrouw en zijn zonen levenslange trauma's en littekens. De aanloop er naartoe, de oorlogsjaren, de processen en de nasleep worden zorgvuldig, gedetailleerd en dankzij de vele bronnen (zoals brieven en getuigenissen) levendig, maar nergens sensatiebelust verteld. Pas in het slothoofdstuk, gebaseerd op videogesprekken van de auteurs met de kleinzoon (psychiater in de VS), wordt een - overtuigende - poging gedaan te verklaren hoe een gerespecteerd chirurg kon transformeren tot 'de beul van Amersfoort'.

Adriaan van Es en Arjeh Kalmann, *'Maar ik ben geen schooier.' Nico van Nieuwenhuysen, arts in Kamp Amersfoort en aan het Oostfront.* ISBN 978-94-9302-863-0. 354 blz., € 29,50.

Ordinarius van Oudmunster

Hoe verliepen de missen en processies in de middeleeuwse kapittelkerken? Met de uitgave van *Liber Ordinarius of the Chapter Church of Saint Saviour at Utrecht* beschikken we nu over een derde beschrijving van de liturgische handelingen in een van de Utrechtse kapittelkerken. Eerder verschenen: *Ordinarius S. Martini traiectensis* (bezorgd door Dom Séjourné in 1919-1921) en *Liber Ordinarius Sanctae Marie Traiectensis* (bezorgd door Kees Vellekoop, Gisela Gerritsen-Geywitz en Bouke Jan van der Veen in 1996). Handschriftdeskundige Gerritsen-Geywitz tekent nu met liturgiewetenschapper Louis van Tongeren voor de uitgave van de ordinarius van de Oudmunsterkerk. Na een gedetailleerde inleiding over de bisschopstad Utrecht volgt (in het Latijn en Engels) een beschrijving van de liturgie in deze kapittelkerk: wie had welke rol, wie droeg welk gewaad, hoe verliepen de processies, wie verzorgde welke gezangen, teksten en lezingen tijdens de getijden, de mis en de processies en nog veel

meer. En dat voor alle gewone en feestdagen tijdens het gehele kerkelijke jaar. Bijzonder voor Utrecht is dat de kapitels op bepaalde feesten gezamenlijk de liturgie of een gedeelte daarvan vierden. Met het al in 1876 verschenen kosterboekje van de Oudmunsterkerk dat alle taken van de koster vermeldt ('Kerkelijke plechtigheden in de St. Salvatorskerk te Utrecht' door A.A.J. van Rossum, verschenen als deel 3 van het *Archief voor de geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht*), kunnen we nu tot een vrij compleet beeld komen van de middeleeuwse liturgische praktijk in deze en andere Utrechtse kerken. CS

Louis van Tongeren en Gisela Gerritsen-Geywitz, *Liber Ordinarius of the Chapter Church of Saint Saviour at Utrecht.* Münster, Aschendorff Verlag, 2022. ISBN 978-3-402-13823-6. 348 blz., € 54,-.

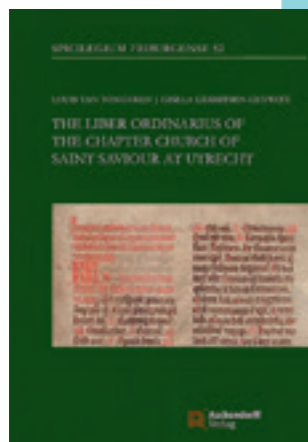
Utrechtse mijmeringen

Onder de titel 'Van Tijd tot Tijd' publiceerde schrijfster Clare Lennart vanaf maart 1961 een tweewekelijkse column in het *Utrechts Nieuwsblad*. Ze schreef er ruim 200, waarvan bijna de helft later gebundeld werd. Petra Teunissen, die in 2017 promoveerde op een biografie van Lennart, selecteerde voor de Utrechtse Boekhoudpers zestien niet eerder gebundelde columns en voorzag die van een korte inleiding. Twee thema's komen in deze lichtvoetige mijmeringen herhaaldelijk terug: de Utrechtse binnenstad - Lennart woonde zelf in de Zuilenstraat - en de natuur, vaak in combinatie met elkaar. Sommige stukken zouden ook nu nog geschreven kunnen worden: over verstopte, fraaie stadstuinen of over het lastige evenwicht tussen behoud van de werven en van de bomen langs de Utrechtse grachten. Andere zijn interessant omdat ze echt een andere tijd beschrijven, waarin de binnenstad behoorlijk verloederd was en auto's steeds meer ruimte opeisten. Lennart schreef er niet alleen over, maar nam in de jaren zestig als lid van een actiecomité ook stelling tegen de plannen om auto's in het centrum ruim baan te geven.

Clare Lennart, *Dwalen door een paradijs. Een keuze uit niet eerder gebundelde columns 'Van Tijd tot Tijd' in het Utrechts Nieuwsblad.* Samengesteld en ingeleid door Petra Teunissen. Utrecht, Salon Saffier, 2022. ISBN 978-90-823870-70. 52 blz., € 11,- Verkrijgbaar via info@salonsaffier.nl en bij Hinderickx & Winderickx, Oudegracht 234.

Ook verschenen

Erik Bakker, *Het Algemeen Ziekenhuis aan de Catharijnesingel in Utrecht.* Utrecht, eigen beheer, 2022. ISBN 978-94-643-77-36. 164 blz., € 19,50 (excl. verzendkosten), te bestellen bij de auteur: ehbakker@wxs.nl. Van vele illustraties voorzien, gedetailleerde beschrijving van vooral de bouwgeschiedenis van het Algemeen Ziekenhuis, later Academisch Ziekenhuis Utrecht (AZU) dat geopend werd in 1872 en sindsdien talloze malen verbouwd en uitgebreid werd. Hoofdstukken over de oudere Utrechtse gast- en ziekenhuizen en over nieuwbouwuurt Hooch Boulandt op het voormalige AZU-terrein complementeren het verhaal.

Het eerste boek over alle straatnamen in de stad

Het Utrechts straatnamenboek, geschreven door Erik Tigelaar, is geheel gebaseerd op nieuw archiefonderzoek. De bijna 350 straten die dateren van vóór 1850 worden uitgebreid beschreven, inclusief eerdere benamingen, vroegste vermelding en de verklaring van de huidige naam. Bij straten van recentere datum wordt volstaan met de datum van vaststelling en een korte verklaring van de naam. Het boek bevat ook een beknopte geschiedenis van de straatnaamgeving in Utrecht. Lees hoe straten zoals Ledig Erf, Hanengeschrei en Ondiep aan hun bijzondere namen komen.

Aantal pagina's: 384 | € 39,95
Uitvoering: gebonden | ISBN 978 94 625 8541 6

Leden van Oud-Utrecht profiteren tijdelijk van een **exclusieve ledenprijs**. Bestel het boek via www.wbooks.com voor € 34,95 (zonder verzendkosten). Gebruik daarbij de actiecode **oudutrechtwb**. Deze actie is geldig t/m 30 juni 2023.

Nu in de boekhandel
Bestel via www.wbooks.com of bel 038 - 467 34 00
(gratis verzending binnen Nederland)

Projectontwikkeling
Bemiddeling
Verhuur
Bouw

LISMAN
EN
LISMAN
BOUW & VASTGOED

Laan van Vollenhove 2925 Zeist • secretariaat@lisman.eu • +31 (0) 30 69 5 66 44

ECHT UTRECHTS KINDERBOEK

20 verhalen over 20 plekken
door bekende Utrechtse kinderboekenschrijvers
Ter ere van 900 jaar Utrecht in 2022

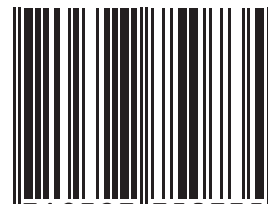
€ 17⁹⁵

Koop
het boek en
steun kinderen
in Utrecht!

Van Oudegracht tot Spoorwegmuseum,
en van Galgenwaard tot Leidsche Rijn

Nummers nabestellen
of andere publicaties
van Oud-Utrecht
bestellen?

oud-utrecht.nl/webwinkel

8 719327 750735